

POROČILO

o konservatorsko-restavratorskem posegu
na stenskih poslikavah Jerneja iz Loke

Godešič, cerkev sv. Miklavža (EŠD: 2219)

Anita Klančar Kavčič

Šentjošt,
december 2008

POROČILO

o konservatorsko-restavratorskem posegu na stenskih poslikavah Jerneja iz Loke

Godešič, cerkev sv. Miklavža (EŠD: 2219)

vodja konservatorsko restavratorskih posegov:
magistra Anita Klančar Kavčič

datum posegov:
preventivna zaščita oktober 2007
konservatorsko-restavratorski posegi junij-julij 2008

sodelavci pri posegih na stenskih poslikavah:

Ajda Mladenovič, akademski restavrator
Jerneja Kos, absolvent restavratorstva
magister Uroš Weinberger
Barbara Košir, študent restavratorstva
Tomaž Tomažin, magister umetnosti
Polonca Lovšin, akademski kipar
Mojca Kos, absolvent zgodovine in japonologije
Noemi Krese
Andrej Kos (zidar)

naročnik:
Župnijski urad Reteče, Reteče 28, 4220 Škofja Loka,
župnik Gregor Dolšak,
skrbnik mag. Aleksander Igličar (Odbor za obnovo godeške cerkve)

Šentjošt
december 2008

UVOD

V letu 2008 so bili v prezbitteriju podružnične cerkve sv. Miklavža (Nikolaja) na Godešiču zaključeni konservatorsko-restavratorski posegi na gotskih poslikavah Jerneja iz Loke. Poslikave so nastale v dvajsetih ali tridesetih letih šestnajstega stoletja, kar je dobrih sto let za nastankom poslikave na zahodni fasadi, kjer so goriški oz. furlanski slikarji upodobili Poslednjo sodbo. Poslikava Jerneja iz Loke je bila izvedena v fresco tehniki. Zaradi neustreznih pogojev in posegov v preteklosti je sicer tehnološko dobro izvedena poslikava tekom stoletij utrpela mnogo poškodb. Glavni vzrok propadanja je bila prekomerna vlaga v zidu, dobršen del poslikav pa je bil uničen z večkratnimi prezidavami. Stanje se je izboljšalo s prenovo cerkve po letu 1990, ko je bil rešen problem vlage. Freske so bile pred restavratorskim posegom tik pred propadom, saj so dobesedno visele v zraku, z majhnim pritiskom bi se občutljiv omet in barvna plast zdrobila in odpadla od stene.

Freske se je zato pred posegom preventivno zaščitilo, nato se je dokončno odkrilo vse poslikane površine v prezbitteriju; sledilo je injektiranje, kitanje, utrjevanje, menjava zasteklitve v oknih, odstranjevanje slabih (neposlikanih) ometov, izdelava novih apnenih ometov, odstranjevanje nečistoč z barvne plasti, rekonstrukcija nekaterih manjkajočih delov poslikave, ter na koncu retuširanje (barvno dopolnjevanje) manjših manjkajočih delov poslikave. Restavratorska etika dovoljuje dopolnjevanje le tiste dele poslikave, ki so s slikarskega stališča predvidljivi (to so recimo ornamenti, manjši manjkajoči deli obleke, manjkajoči prstki,...), ne sme pa se dopolnjevanje večjih nepredvidljivih delov (na primer polovico manjkajoče figure), ker bi bilo to avtorsko delo in ne več restavriranje, katerega namen je v čimbolj izvirni in čisti obliki prikazati originalno poslikavo.

Dopolnjevanje manjših predvidljivih detajlov, detajl svetnika na špaleti okna med in po posegu.

Rekonstrukcija manjkajočih ornamentov, ostenje med V in JV oknom prezbitterija med in po posegu.

Med delom so bili odkriti in prezentirani novi prizori, kot so ženska figura v plamenih ognja in v sosledju nanizana kovinska vratca na južni steni, svetniške postave v okenskih špaletah, ter dekorativno okrasje z nageljni okoli oken. Na severovzhodni stranici so bile na novo odkrite še postave apostolov, ki pa so zaradi omenjenih poškodb le fragmentarno ohranjene. Ikonografska, vsebinska stran teh motivov še ni bila raziskana in bo zanimivo in izvirno gradivo za umetnostno-zgodovinsko stroko.

STANJE POSLIKAV PRED KONSERVATORSKO-RESTAVRATORSKIMI POSEGI

Ob času nastanka poslikav Jerneja iz Loke so bile poslikane vse stene v prezbitteriju cerkve sv. Miklavža, verjetno tudi rebrasto obokan strop. Ta je bil podrt med prezidavami cerkve, ko je bil prezbitterij na novo obokan. Hkrati so bili odstranjeni kamniti služniki, narejen vhod v zakristijo, pozidani pilastri, na južni steni pa je bilo narejeno novo okno. S temi posegi je bil uničen dobršen del poslikav, kar pa jih je ostalo, so jih prekrili z novim ometom in beleži. V tem obdobju so postavili tudi velik baročni oltar, zaradi katerega so odkriti fragmenti fresk danes skriti v ozadju. Oltar je zakril tudi tri gotska okna, kar je povzročilo, da je bilo v cerkvi premalo svetlobe in so kasneje na južni steni naredili novo.

Poleg uničujočih prezidav je največjo škodo na freskah povzročila vlaga v zidovju. Ta je bila posledica neurejenega odvodnjavanja meteornih vod iz strehe in dvorišča, ki je najbolj prizadela severovzhodni del prezbitterija. Po pripovedovanju starejših je ob večjih deževjih voda v prezbitteriju stala na tleh. Prekomerna vlaga v temelju in spodnjem delu zidu se je zaradi kapilarnega dviga vode dvigala po zidu navzgor. Nato se je izsušila skozi omet, na površini fresk pa odlagala raztopljene soli in povzročila nastajanje trdovratne belkaste koprne, ki ji pravimo siga. Vlaga je na svoji poti raztopila tudi vezivo ometa, zaradi česar je ta postal popolnoma krhek. Na več mestih se je že začel ločevati od stene, pod njim so nastali veliki mehurji, poslikava pa je dobesedno obvisela v zraku. Del poslikave je že odpadel. Problematika vlage je danes urejena, saj je bil okoli temelja cerkve narejen prezračevalni kanal, meteorne vode pa speljane proč od cerkve.

Od vlage uničen spodnji del ostenja, ometa in poslikav pred posegom. Del ometa s poslikavo je že odpadel.

Za poškodbe poslikav lahko štejemo tudi grafite, ki so bili s tankimi, ostrimi predmeti plitko vrezani v fresko. V večini primerov gre za podpise, ponekod pa so poleg podpisov tudi letnice, zaradi katerih grafiti postanejo zgodovinsko zanimivi, saj so najstarejši iz 16. stoletja (npr. 1575), kar je kmalu po nastanku fresk. Zaradi svoje starosti in pričevalnosti tako poškodba postane predmet zaščite, kar je botrovalo odločitvi, da se grafitov ni odpravilo, ampak se jih je z ustrežno obdelavo in retušo poudarilo.

Grafita, vrezana v stenske poslikave (letnici 1587 in 1575).

Leta 1911 je slikar Matej Sternen poslikave zasilno restavriral. Freske je le delno odkril, manjkajoče dele je na grobo in nad nivo originalne poslikave pokital, ponekod tudi čez original, ter pokitane dele pobarval z barvami, sorodnimi originalu. Velik del fresk – predvsem v zgornjem delu je ostalo neodkritih.

Neustrezno kitanje in retuša Mateja Sternena (nad rdečo črto).

OPRAVLJENI KONSERVATORSKO RESTAVRATORSKI POSEGI

Predhodna preventivna zaščita

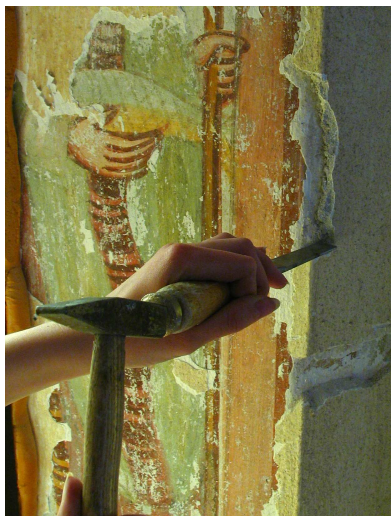
V oktobru 2007 se je izvedla preventivna zaščita stenskih poslikav, saj so bile te na nekaterih mestih v tako slabem stanju, da je omet z barvno plastjo na dotik odpadal. S kitanjem se je na mestih poškodb in odpadlega ometa 'obšivalo' nestabilne dele poslikave, na najbolj ogroženih mestih pa izvedlo tudi injektiranje. S tem so se preprečile nove poškodbe, do katerih bi lahko prišlo pred začetkom konservatorsko restavratorskih posegov v letu 2008.

Zaščita barvne plasti z japonskim papirjem je med injektiranjem preprečila razpadanje.

Sondiranje

Da bi se ugotovilo obseg poslikav, se je pričelo s sondiranjem fresk. Ugotovilo se je, da so poslikave Jerneja iz Loke ohranjene tudi na okenskih špaletah in ob njih, del neodkritih poslikav je bil najden na južni in severovzhodni steni prezbiterja.

Odkrivanje poslikav.

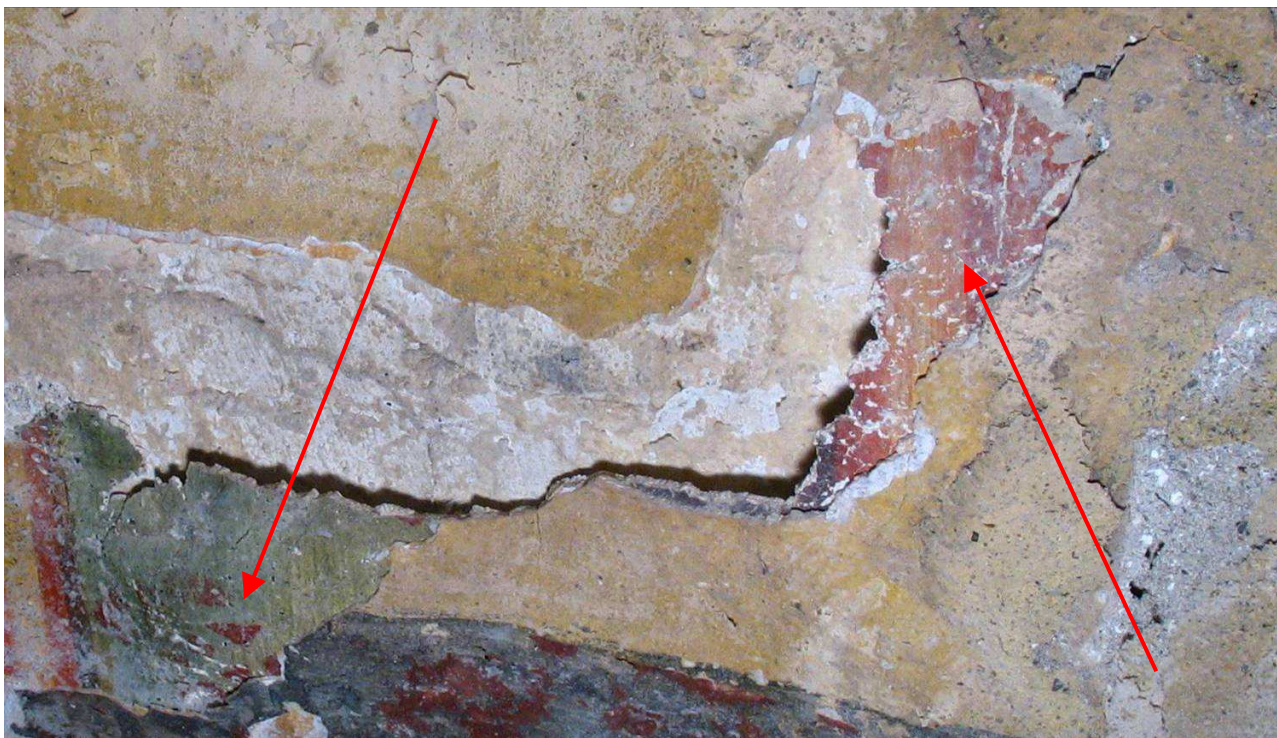
Odkrivanje, injektiranje, utrjevanje, kitanje

Odkrivanje se je pričelo na mestih, kjer je bila poslikava stabilna (okenske špalete, delno pasovi ob oknih). Na okenskih špaletah se je na novo odkrilo šest postav svetnikov in mučencev (prepoznani sv. Štefan, sv. Urh in sv. Lovrenc). Ob okenskih špaletah je bil odkrit dekorativen pas s cvetličnimi vzorci. To je bil razdelilni pas med figuralno poslikavo na okenski špaleti ter kamnitim služnikom, ki je bil v času prezidav odstranjen. Na severovzhodni steni so bili odkriti fragmenti poslikave z apostoli. Na mestih, kjer je bila ta poslikava uničena, se je odkrilo še en, starejši omet. Ta verjetno izvira iz časa izgradnje gotskega prezbiterija, ko sta bila naslikana tudi dva posvetilna križa (eden na SV, eden pa na J steni prezbiterija). Z nivojsko ločeno prezentacijo posvetilnih križev se je prikazalo tudi časovno ločenost od poslikav Jerneja iz Loke. Na koncu je bila na južni strani prezbiterija pod sigo in ometi na novo odkrita poslikava, ki prikazuje ženske figure v plamenih, v spodnjem delu pa so nanizana majhna vratca. O natančnejšem poimenovanju vseh odkritih figur in o ikonografiji bo spregovorila umetnostno-zgodovinska stroka.

Stanje poslikav po odstranjevanju beležev in ometov kaže, da je bil velik del fresk uničen že med prezidavami prezbiterija.

Velik del poslikav, predvsem v spodnjem delu stene, je »visel« v zraku. Ometi so bili v veliki meri podmehurjeni, odmaknjeni od stene in bi že ob manjšem pritisku skupaj z barvno plastjo odpadli od stene. Na teh mestih je bilo odkrivanje zelo otežkočeno. Najprej je bilo potrebno preventivno utrditi omete. To se je izvajalo izmenično – s ponavljajočim se injektiranjem podmehurjenih delov ter kitanjem manjkajočih delov ometa. Vmes je bilo potrebno čakati, da se apnena injektirna masa in masa za kitanje posušita, šele nato je lahko nadaljevalo z delom. Ta del restavratorskega postopka je bil naporen in obsežen, kljub temu, da na zunaj ni bilo vidnih rezultatov. Pokitani deli so bili zaključeni s fino apneno malto, ki se nivojsko prilagaja originalni poslikavi. Šele ko so bili ometi in poslikava utrjeni, se je lahko nadaljevalo z odkrivanjem poslikav. Poslikave so bile prekrte z več plastmi beležev, ponekod pa tudi z ometom, ki ga je bilo potrebno odstraniti. Poslikava je bila mestoma prekrita s solmi in sigo. Siga je naredila čez poslikavo belkasto kopreno, ki je bila zelo težko odstranljiva. Na nekaterih mestih smo jo le stanjšali, tanko plast pa pustili, ker bi sicer poškodovali originalno poslikavo.

Ohranjena freska, delno še pod beleži, je 'lebdela' v zraku.

Mikroinjektiranje podmehurjenih delov je preprečilo odpadanje fresk med odstranjevanjem beležev, ki so prekrivali fresko.

Odstranjevanje sige s skalpelom (levo) in kitanje na mestih manjkajočih oz. odstranjenih ometov (desno).

Mesta, kjer so nekoč stali kamniti služniki, so bila prekrita z več plastmi nestabilnih ometov. Ti ometi so bili odstranjeni, kamniti ostanki služnikov pa na novo ometani z grobo in zaglajeni s fino apneno malto. Le en kamniti ostanek služnika na vzhodni stranici prezbiterija smo pustili odprt, kot dokument o prisotnosti kamnitih služnikov v prezbiteriju. Prav tako so bili odstranjeni večji deli nestabilnih ometov, pod katerimi ni bilo ohranjenih fresk. Večje neposlikane površine so bile potem na novo ometane s klasičnim zaglajenim apnenim ometom.

Menjava oken

Med restavriranjem je bila odstranjena neustrezna zasteklitev gotških oken. Nova zasteklitev z okroglimi barvnimi stekelci je dober posnetek izvirne gotške zasteklitve, ki daje lepšo in ustrežnejšo svetlobo tudi gotskim freskam. Delo je izvedla restavratorica Nuška Dolenc Kambič. Restavrirani so bili tudi poškodovani kamniti elementi v gotških oknih. Delo je opravil restavrator Tomaž Furlan.

Menjava zasteklitve je za sabo potegnila nekaj restavratorskih postopkov, kot je odstranjevanje purpene, ki se je zažrl v poslikave, odkrivanje fresk, ki so bile prej skrite za steklom ter reševanje poškodb, ki so nastale z vstavljanjem prejšnjih stekel.

Okno na V steni prezbiterija pred (levo) in po zamenjavi zasteklitve in obnovi kamnitih elementov.

Odstranjevanje nečistoč

Po tem, ko so bile poslikave stabilizirane in konservirane, je prišlo na vrsto čiščenje ter retuša. Nečistoče so bile povečini odstranjene z radirko. Le na nekaterih mestih je bil boljši rezultat dosežen s celulozno oblogo, prepojeno z raztopino amonijevega karbonata, ki smo ga s poslikave spirali z vodo.

Toniranje

Večji manjkajoči deli poslikave, ki so bili obdelani s klasičnim – zaglajenim ometom, so bili barvno rahlo tonirani z namenom, da velike bele ploskve ne bi vizualno moteče delovale na ohranjeno poslikavo.

Toniranje na novo narejenih ometov (levo). Tonirani novo narejeni ometi okoli prezentiranih fresk (desno)

Retuša, rekonstrukcija

Retuša je bila izvedena v načinu črtkanja. S tem se lahko, gledano od blizu, razlikuje originalno poslikavo od retuše. Retuširalo se je s pigmenti, za vezivo se je ponekod uporabljalo mešanico primala v vodi (5% akrilna emulzija) na drugih mestih pa amonijev kazeinat. Retuša se je izvajala le na mestih, kjer je bila poslikava predvidljiva. Manjše rekonstrukcije se je izvedlo na obrazih apostolov, naslikani arhitekturi ob apostolih, na delno manjkajočih rokah apostolov, na knjigah, ki jih držijo apostol ter na šabloniziranih vzorcih okoli apostolov. Večje rekonstrukcije poslikave se je izvedlo le na dekorativnem cvetličnem pasu okoli okenskih špalet, kjer je bilo nadaljevanje manjkajoče poslikave predvidljivo. S tem vidimo bolj celovito podobo ohranjenih poslikav.

Rekonstrukcija manjkajočih, ornamentalnih (predvidljivih) delov poslikav.

Retuširanje poslikav v tehniki črtkanja.

ZAKLJUČEK

Z restavriranjem fresk Jerneja iz Loke se je preprečilo in zaustavilo skorajšnji propad umetnine. V tehnološkem smislu so freske konservirane, stabilizirane, v estetskem pogledu pa se je z retušo in rekonstrukcijo dopolnilo manjše dele poslikave, kar je pripomoglo k bolj celovitemu pogledu in večji prepoznavnosti slikarije. Dober konservatorsko – restavratorski poseg mora iz dotrajane poslikave izluščiti čimveč originalnih sestavin. Zaradi tega mora biti tehnološki del izpeljan precizno in premišljeno, estetski del pa zahteva veliko izkušenj, slikarske občutljivosti ter pozornega opazovanja originalne poslikave. Po posegih se tako pred nami kaže poslikava Jerneja iz Loke v vsej svoji kvalitetni preprostosti, tehnološki dognanosti, jasni ikonografski postavitvi in celovitosti umetnine. Z malo poznavanja tega časa in kančkom domišljije pred nami na novo oživi pisan, a umirjen in duhovno urejen svet gotskega človeka – ustvarjalca in bralca umetnin.

Anita Klančar Kavčič

Šentjošt, december 2008

Literatura:

- Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji, Gorenjska*. Ljubljana : Družina, 1996.
- Šega, Judita: Godešič v preteklosti in sedanjosti. *Loški razgledi 53*, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 2006, str. 13–40.
- Štukl, France: Cerkev sv. Miklavža. *Godešič skozi tisočletje 1006–2006*. Godešič : Odbor za pripravo tisočletnice Godešiča, 2006, str. 326–338.

FOTODOKUMENTACIJA:

Avtorja fotografij sva Anita in Vid Klančar. Celotno fotodokumentacijo v elektronski obliki hrani tudi naročnik.

Prezentiran ostanek kamnitega služnika.

Prezentiran šivan rob na okenski špaleti, naslikan pred poslikavo Jerneja iz Loke.

Pogled na prezbiterij pred in po restavratorskem posegu.
Vidna neustrezna rumena zasteklitev, ki je barvno moteče vplivala na freske.

Detajl apostolov pod oknom na V steni prezbiterja pred in po restavratorskem posegu.

Detajl apostolov pod oknom na JV steni prezbiterja pred in po restavratorskem posegu.

Južna stena prezbiterja med in po restavratorskem posegu.

Vogal med SV in V steno prezbiterja med in po restavratorskem posegu.

Detajl rastlinskega ornamenta med in po restavratorskem posegu.

Detajl apostola na JV steni prezbiterija pred in po restavratorskem posegu.

Detajl apostola na V steni prezbiterija med in po retuši.

Gornji del okenske špalete pred, med in po restavratorskem posegu.

Vogal med V in JV steno med in po restavratorskem posegu.

Okenski špaleti SV stene prezbiterija po restavratorskem posegu.

Svetnika na okenskih špaletah na V steni prezbiterja po restavratorskem posegu.

Svetnika na okenskih špaletah na JV steni prezbiterja po restavratorskem posegu.

Ohranjena poslikava s figurami apostolov pod oknom na V steni prezbiterja.

Ohranjena poslikava s figurami apostolov pod oknom na JV steni prezbiterja.

Izris ostenja s prezentiranimi stenski poslikavami